

І. В. Грищенко,
аспірант кафедри управління, Сумський державний університет

УПРАВЛІННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ З УРАХУВАННЯМ ВИМОГ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ФАКТОР ГАРАНТУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена теоретико-методичним засадам формування організаційно-економічного механізму управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки.

The article deals with theoretical and methodological bases for the formation of organization and economic mechanism of managing the export and import potential of the region taking into account the requirements of environmental and economic safety.

Ключові слова: експортно-імпортний потенціал, еколого-економічна безпека, організаційно-економічний механізм, управління, регіон.

Key words: export and import potential, environmental and economic safety, organizational and economic mechanism, management, region.

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у сучасних умовах господарювання навколишнє середовище є ключовим елементом економічних відносин на регіональному рівні, а економічні рішення, в свою чергу, значно впливають на стан довкілля. Отже, розгляд питань, пов'язаних з економічною безпекою регіонів, не може здійснюватись окремо від екологічної складової. Екологічний фактор впливає на життєві інтереси як кожної окремої людини, так і людства в цілому, без будь-яких винятків. Екологічний фактор є об'єктивним фактором сталого розвитку та забезпечення економічної безпеки регіону. В умовах інтернаціоналізації комерційно-господарської діяльності та посилення негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище виникає об'єктивна необхідність розроблення дієвого механізму управління економічним потенціалом регіону з урахуванням вимог його еколого-економічної безпеки.

Проблемам урахування екологічного фактора при оцінці економічного потенціалу регіону присвячені численні праці вітчизняних та закордонних авторів, таких як О. Балацький [13; 20], З. Варналій [1], Л. Жарова [19], А. Жулавський [5], Н. Караєва [14], В. Кислий [13], Р. Корпан [14], Є. Лапін [13; 20], Л. Мельник [13; 20], І. Недін [14], В. Сабадаш [11; 12] О. Теліженко [13; 20], Є. Хло-

бистов [14; 17; 18; 19], І. Частоколенко [14], І. Чернадід [1] та ін. Разом з тим, недостатньо розробленими є науково-методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки та оцінки економічного ефекту від його впровадження.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Основною метою дослідження є аналіз теоретичних та науково-методичних положень щодо управління економічним потенціалом регіону з урахуванням вимог його еколого-економічної безпеки. У відповідності до поставленої мети були визначені такі завдання: провести аналіз загроз та небезпек, що здатні негативно впливати на збалансованість розвитку соціально-економічної системи та еколого-економічну безпеку регіону; дослідити необхідність побудови організаційно-економічного механізму управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Результати проведеного дослідження показали, що в сучасній економічній системі в умовах глобалізації та інтернаціоналізації економіки необхідно намагатися до-

сягти такого стану, коли вплив будь-якої економічної діяльності не виходить за рамки обмежень еколого-економічної безпеки. В цих умовах виникає необхідність використання такого економічного показника, який дає можливість одночасно охарактеризувати як сучасний стан взаємозв'язків соціально-економічної та екологічної підсистем регіону, так і побудувати достовірну модель їх розвитку на перспективу.

У сучасних умовах господарювання спостерігається інтенсифікація взаємозв'язків між екологічною та соціально-економічною підсистемами регіону. В зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність побудови стратегії регіонального розвитку, виходячи з порівняння стійкості екологічної підсистеми до антропогенного навантаження та величини такого навантаження.

Важливі для України проблеми, пов'язані із взаємозв'язком між економічним зростанням та станом довкілля, визначені у "Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року" [10]. У відповідності до затверджених Верховною Радою України "Основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" [9] сучасну екологічну ситуацію в Україні визнано кризовою та окреслено основні напрями її поліпшення.

Україна є невід'ємною частиною світової соціально-економічної системи, діяльність якої базується на необмеженому використанні природних ресурсів у господарському обігу, що призводить до забруднення довкілля та виснаження природно-ресурсного потенціалу країни, сприяє поглибленню екологічної кризи, появі перед Україною глобальних еколого-економічних небезпек.

Слід відмітити, що в Україні існує ряд загроз, що здатні негативно впливати на збалансованість розвитку соціально-економічної системи та еколого-економічну безпеку регіону. До таких загроз можна віднести зовнішні та внутрішні еколого-економічні загрози. Зовнішні еколого-економічні загрози пов'язані з тим, що, як зазначається у роботі [8], наприкінці ХХ століття у світі відбулося розширення зони бідності за рахунок країн, що входили до складу СРСР. На думку автора роботи [15, с. 103], Україну можна віднести до тих країн, що формують периферію світової економіки та знаходяться у зоні бідності. Спираючись на висновки експертів Центрального економіко-математичного інституту РАН [2, с. 11], нееквівалентний економічний обмін між ядром та периферією втягує Україну до пастки зовнішньої заборгованості та сировинної спеціалізації. Існуюча ситуація ускладнюється тим, що, за свідченнями експертів Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД), "...розширення ЄС — це красивий дипломатичний термін, який не відповідає дійсності та приховує зовсім інший процес... Усі дії ЄС вказують на те, що реальний порядок денний ЄС щодо України спрямований на підтримання стану, коли Україна балансує на межі між Росією та ЄС. З одного боку ЄС дає Україні зрозуміти, що не розглядає її як потенційного члена ЄС, а з другого повторює мантру про "відкриті двері"... Росія ж розглядає Україну як зону своїх геополітичних інтересів. Її тверда позиція та силове поле відокремлюють Україну від решти європейського світу краще за залізну завісу... Опоненти європейської інтеграції в Україні говорять про реалізацію "турецького" сценарію — створення буферної зони. У технічних термінах "буферна" означає, що країна не є частиною інтеграційного утворення, проте асоціюється з ним. Утім жодна країна не може довго перебувати у буферній зоні... Згодом буферна зона сама перетворюється на

джерело небезпеки — це міна уповільненої дії...Доказ цього — ситуація з Єгиптом та іншими північно-африканськими країнами" [4, с. 47—50].

Розглядаючи внутрішні еколого-економічні загрози, можна виділити чотири основні напрями їх впливу: інституційний напрям, соціальний напрям, криміналізація еколого-економічних відносин та структурні еколого-економічні диспропорції

Інституційний напрям — це загрози, які полягають у неефективності державного управління еколого-економічними відносинами та процесами, недосконалості національного еколого-економічного законодавства, високим рівнем монополізації економіки.

Соціальний напрям. Перш за все, за цим напрямом можна виділити наднизьку вартість робочої сили, підвищення рівня майнового розшарування населення та зниження платоспроможності попиту на екологічні товари та послуги, підвищення рівня бідності та безробіття. За оцінками МЦПД [21, с. 3, 6, 7] індекс якості життя в Україні, який враховує рівні: добробуту, якості освіти, охорони здоров'я, якості довкілля тощо — приймає значення від 4,4 (м. Київ) до 3,0 (Луганська, Донецька та Дніпропетровська обл.). У рейтингу якості життя International Living 2011 Україна посідає лише 69 місце з 192 країн світу разом з ПАР, Домініканською республікою Марокко, Намібією, Бостванією, Тринідад і Тобаго та Тунісом. Це гальмує економічний розвиток, призводить до додаткових витрат у системі охорони здоров'я, погіршення якості людського капіталу та зумовлює відтік з України трудових ресурсів, інтелектуального капіталу, призводить до втрати значної частини науково-технічного потенціалу.

Криміналізація еколого-економічних відносин. До цього напрямку можна віднести підвищення рівня тінізації економіки та корупції, збільшення масштабів діяльності організованої злочинності та її проникнення у базові галузі еколого-економічних відносин, що формує негативний імідж країни на світовій арені.

Структурні еколого-економічні диспропорції, до яких можна віднести низьку конкурентоспроможність національної економіки унаслідок низького технологічного рівня, високої собівартості та низької якості вітчизняної продукції; деформовану структуру виробництва та споживання, а також енергетичну кризу.

У роботі [16, с. 72—73] відмічається, що українській економічній системі притаманний небезпечно низький рівень виробництва та експорту продукції кінцевого споживання та завищений рівень імпорту енергоресурсів, що в основному використовуються для виробництва напівфабрикатів і сировини, реалізація яких є майже неприбутковою для національної економіки.

На тлі нестачі та здорожчання енергоносіїв енергетика залишається основним забруднювачем довкілля в Україні твердими частками (зола, пил), оксидами азоту (NOx), оксидами сірки (SOx) та оксидами вуглецю (COx). Так, за оцінками експертів, "на галузь припадає близько 25% загальнонаціональних викидів оксидів азоту та майже 80% викидів оксидів сірки... викиди енергетичної галузі перевищуватимуть ГДК до 2030 року і далі... Енергетичні підприємства практично не інвестують у природоохоронні заходи..." [7, с. 6].

Учасники круглого столу "Готовність України до інтеграції у Європейське енергетичне співтовариство (ЕнС): виконання директиви 2001/80/ЕС" зазначають наявність низки суттєвих еколого-економічних загроз у цій сфері. Найсуттєвішою серед яких визначається "необхідність у край стислий термін забезпечити великі капіталовкладення у модернізацію та набудову нових

енергостанцій (залежно від обсягу модернізованих потужностей від 5 до 17 млрд дол. США)" [3].

Європейська комісія наголошує, що "зменшення техногенного навантаження на довкілля — одна з найважливіших вигод, що може принести Україні її вступ до ЄнС. Проте відповідні позитивні ефекти стануть відчутними лише у довгостроковій перспективі. "Ринковий" і "безпечний" складники договору про ЄнС будуть реалізовані раніше за "екологічний" [6].

Як зазначають З.С. Варналії та І.С. Чернопід, "...найбільшу небезпеку для України становлять внутрішні загрози в поєднанні із зовнішніми. Необхідно проводити політику сталого розвитку в напрямі інноваційного та соціального розвитку держави" [1, с.71].

Існування вказаних напрямів прояву еколого-економічних загроз призводить до руйнації існуючих та унеможлиблює побудову дієвих механізмів інноваційного розвитку еколого-економічної системи, зумовлює деградацію наявного природно-ресурсного, економічного та науково-технічного потенціалу України.

Зазначені фактори є першопричиною появи додаткових витрат суб'єктів господарювання та спричиняють втрату валового внутрішнього та валового регіонального продукту, зумовлюючи необхідність розробки системи ефективних економічних інструментів управління експортно-імпорнтним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки (ЕІПР з УВЕБ).

Під еколого-економічною безпекою можна розуміти стан збалансованого розвитку та захищеності соціально-економічної підсистеми регіону від реальних та потенційних загроз, що створюються впливом як антропогенних, так і природних факторів на довкілля.

Концепція управління ЕІПР з УВЕБ повинна пов'язувати у єдине ціле три основні регіональні підсистеми (інституціональну, соціально-економічну та екологічну) і розкривати основні принципи їх взаємодії.

В.В. Сабадаш говорить, що еколого-економічні конфлікти "виникають в умовах жорсткої конкуренції за ресурси та унаслідок впровадження державами (територіями, суб'єктами) неефективних ресурсних режимів..." [12, с. 190—201]. Він вважає, що "сьогодні, у період економічної рецесії розвинуті економічні системи займаються активним пошуком якісно нових конкурентних переваг та стратегічних можливостей для майбутнього економічного та технологічного стрибка. На жаль, стратегії української економічної системи щодо досягнення конкурентних переваг до сьогодні базуються на ресурсних факторах та максимальному використанні природно-ресурсного потенціалу, експлуатації морально та фізично застарілих технологій та виробництв" [11, с. 75]. В роботі наголошується, що розвинуті економічні системи є "потенційно менш екологічно конфліктними, маючи зовсім іншу природу факторів конкурентоздатності — технологічно-інноваційну, а не природно-ресурсну" [11, с. 75].

Є.В. Хлобистов підкреслює, що "подолання екологічних загроз є складовою економічної політики та основним завданням екологічної політики держави. У стратегічному (глобальному) аспекті економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Екологічну безпеку уможлиблює реалізація стратегічних цілей дотримання національного екологічного інтересу, що потребує постійного державного піклування, передусім на інституційному рівні" [18, с. 8].

У роботі [17, с. 56] Є.В. Хлобистов наголошує, що "екологічна безпека як складова сталого розвитку має вирішальне значення. Сталий розвиток має спиратися

на розв'язання проблем екологічної безпеки через інституційні та організаційні засади господарювання, через розвиток суспільної свідомості і актуалізації екологічних пріоритетів життєдіяльності, через створення умов для сталого використання місцевих ресурсів на всіх рівнях... Екологічна безпека відбиває рівень сталості і трансформаційності, рівень готовності суспільства до гармонійного співіснування господарських систем. Тому оцінка сталості розвитку може здійснюватися через оцінку стану навколишнього середовища й організаційного механізму державного регулювання екологічної безпеки".

Слід відмітити, що одним з найбільш актуальних сьгодніх питань є впровадження такого підходу до здійснення економічних відносин, за якого забезпечувався б достатньо високий рівень економічного розвитку регіону, поєднуючи при цьому економічні інтереси з інтересами охорони довкілля.

У цілому урахування вимог еколого-економічної безпеки регіону призведе до структурної перебудови соціально-економічної підсистеми регіону у напрямі її екологізації. А саме: до формування раціональної та екологічно збалансованої просторової структури економіки регіону; розвитку ефективних конкурентоздатних напрямів економічної діяльності; раціонального використання трудових ресурсів; вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів; досягнення регіональної збалансованості інтересів охорони природного середовища та соціально-економічного розвитку; покращення демографічної ситуації; збільшення тривалості життя населення регіону; покращення стану НПС; підвищення показників валового регіонального продукту.

Необхідно підкреслити, що для успішної практичної реалізації концепції управління ЕІПР з УВЕБ необхідною умовою є обов'язкове вартісне вираження усіх взаємозв'язків між елементами екологічної та соціально-економічної підсистем регіону, яке може характеризуватися обсягами доходів та витрат соціально-економічної та інституціональної підсистем регіону. Характер таких взаємозв'язків залежить від ступеня антропогенного навантаження соціально-економічної системи на довкілля.

У ринкових умовах господарювання однією з основних умов врахування вимог еколого-економічної безпеки регіону є не перевищення інтегрального антропогенного навантаження на довкілля відновлюваної здатності його екологічної підсистеми.

Кожен регіон має свої індивідуальні максимально припустимі значення антропогенного навантаження на довкілля, які зумовлені індивідуальною здатністю його екологічної підсистеми до асиміляції розміщення забруднюючих речовин та самовідновлення. Врахування вимог еколого-економічної безпеки регіону допоможе привести у відповідність темпи економічного розвитку регіону та індивідуальні можливості його екологічної підсистеми. Тобто темпи економічного розвитку регіону повинні знаходитися у межах діапазону допустимих значень — відповідати індивідуальним темпам асиміляції забруднюючих речовин та самовідновлення екологічної підсистеми регіону.

Загальновідомим фактом є те, що ринкові механізми не завжди спрацьовують щодо урахування вимог еколого-економічної безпеки. Тому сьгодні актуальним завданням залишається формування організаційно-економічного механізму управління експортно-імпорнтним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки та оцінки економічного ефекту від його впровадження на основі системного підходу.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показав, що урахування екологічного фактора в управлінні експортно-імпортним потенціалом території може сприяти формуванню раціональної та екологічно збалансованої просторової структури економіки; розвитку ефективних конкурентоздатних видів економічної діяльності; раціональному використанню трудових ресурсів, вирівнюванню соціально-економічного розвитку регіонів; досягненню регіональної збалансованості інтересів охорони природного середовища та соціально-економічного розвитку; покращенню демографічної ситуації, збільшенню тривалості життя населення регіону; покращенню стану природного середовища; підвищенню ВРП.

Успішна практична реалізація концепції управління ЕІПР з УВЕБ можлива лише за умови правильного врахування цілей еколого-економічної безпеки регіону. Для цього необхідною умовою є забезпечення збалансованості економічного розвитку регіону та асиміляційно-відновлюваних можливостей його екологічної підсистеми, що може бути досягнуто шляхом формування організаційно-економічного механізму управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог його еколого-економічної безпеки на основі системного підходу.

Література:

1. Варналій З.С. Загрози економічній безпеці та її індикатори / З.С.Варналій, І.С.Чернодід // Економічна безпека; за ред. З.С. Варналія. — К.: Знання, 2009. — С. 63—79.
2. Глазьев С.Ю. О стратегии развития российской экономики: [Научный доклад] / С.Ю. Глазьев [Электронный ресурс]. — М.: РАН, Центральный экономико-математический институт, 2001. — Режим доступа: <http://edu.ioffe.ru/lectures/glaziev/>
3. Готовність України до інтеграції у Європейське енергетичне співтовариство: виконання директиви 2001/80/ЕС // Аналітичний звіт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/64/71/Energy_analytical%20report.pdf
4. Грановський В. Нова зовнішня політика: Україна має план / В. Грановський, В. Нанівська // Перспективні дослідження. — 2011. — № 1-2. — 75 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/64/14/NFU_Ukr_for_site_new.pdf
5. Жулавский А.Ю. Основы эколого-экономической сбалансированности развития региона / А.Ю. Жулавский // Вестник Сумского государственного университета. Серия Экономика. — 2007. — Т.2, №1. — С. 112—122.
6. Звіт Європейської Комісії щодо діяльності ЕнС за 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/community/doc/20110310_report_en.pdf
7. Зменшення шкідливих викидів у тепловій електроенергетиці України через виконання вимог Європейського енергетичного співтовариства: Зелена книга — документ для обговорення // Документ з аналізу політики підготовлено в рамках проекту "Стратегія інтеграції України в Європейське енергетичне співтовариство" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/64/71/Energy_Com_UKR.pdf
8. Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 — 2011 роки" // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 100 (4 червня 2002). — С. 5.
9. Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР "Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=188%2F98-%E2%F0&p=1290941518787903>
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. "Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=880-2007-%F0&p=1290941518787903>
11. Сабадаш В.В. Енергетично-ресурсна безпека України: загрози виникнення еколого-економічних конфліктів / В.В. Сабадаш // Вісник СумДУ. — 2009. — №2. — С. 70—77.
12. Сабадаш В.В. Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту / В.В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. — 2006. — №2. — С. 190—201.
13. Социально-экономический потенциал региона: [монография] / А.М. Телиженко, Е.В. Лапин, Л.Г. Мельник, С.Н. Ильяшенко, В.Н. Кислый и др. [под общ. ред. проф. Балацкого О.Ф.]. — Сумы: ВТД "Университетская книга", 2010. — 364 с.
14. Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем: [навчальний посібник] / Н.В. Караєва, Р.В. Корпан, Т.А. Коцко, І.В. Недін, Є.В. Хлобистов, І.П. Частоколенко [за заг. ред. І.В. Недіна]. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2008. — 384 с.
15. Сухоруков А. Тенденції світового руху підприємницького капіталу та економічна безпека України / А. Сухоруков, О. Острий // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 27 червня 2001 р. / Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. — К.: РНБОУ, 2001. — С. 103.
16. Тарнавский В. Чем торгует Украина / В. Тарнавский // Внешняя торговля. — 2000. — №13. — С. 72—73.
17. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є.В. Хлобистов; РВПС України НАН України [відп. ред. Дорогунцов С.І.]. — К.: Агентство "Чорнобильінтерінформ", 2004. — 336 с.
18. Хлобистов Є.В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: спец. 08.08.01 економіка природо-користування та охорони навколишнього середовища / Є.В. Хлобистов. — К.: РВПС України НАН України, 2005. — 34 с.
19. Хлобистов Є.В. Суспільні конфлікти у сфері екологічної (природно-техногенної) безпеки / Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова // Механізм регулювання економіки. — 2011. — № 1. — С. 16—23.
20. Экономический потенциал административных и производственных систем: монография / [Балацкий О.Ф., Лапин Е.В., Акуленко В.Л. и др.]; под общей ред. О.Ф. Балацкого. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2006. — 973 с.
21. Якість життя в регіонах України: посткризовий зріз [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/65/31/Quality_of_life_WeeklyUA_08092011.ppt
Стаття надійшла до редакції 10.11.2011 р.